

SAHA TÜRKLERİNDE EFSANE KAVRAMI VE SINIFLANDIRMA ÇALIŞMALARI

The Concept of “Legend” in Saha Turks and the Efforts for Its Classification

*Muvaffak DURANLI**

Özet

Makalede Saha Türklerindeki efsane kavramı ve bugüne kadar yapılmış sınıflandırma çalışmaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Sahalar, Sınıflandırma

Abstract

In this article, the concept of “legend” in Saha Turks and all the classification works, which have been done until today, are tried to be explained.

Key Words: Legend, Saha Turks, classification

Saha Türklerinin efsanelerini sınıflandırma çalışmalarının derleme çalışmaları kadar başarılı olmadığı bilinmektedir. Bu konuda yapılmış çalışmalar, daha çok efsanelerin derlenmesi, Rusça’ya çevrilmesi ve yayınlanmasından ibarettir. Efsane sınıflandırma çalışmalarının azlığının yanı sıra efsaneyi tanımlama çalışmalarının da yeterli olmadığı söylenebilir. Üzerinde duracağımız az sayıdaki tanımlama çalışmalarından biri G. U. Ergis’e aittir:

“Efsaneler ve tarihi hikâyeler halkın kültürel ve ekonomik oluşumlarını yansıtır, belirgin şahısların faaliyetleriyle bağlantılı gerçek olaylarla ilgili anlatımı içerir. Onlar tarihi gerçekliğin görgü tanıkları ve katılımcıların canlı hikâyeleri formunu almıştır”(Ergis, 1960: 13). Ergis, Saha folkloru üzerine çeşitli yazılarının yer aldığı diğer bir çalışmasında Sahaların tarihi efsaneleri üzerinde dururken şu açıklamayı yapmaktadır: “... tarihi efsaneler (bılırgı sehen- eski efsaneler....) halk arasında farklı, gelişmiş ve çok yaygın bir tür oluşturur. Uydurma olarak algılanan masallardan farklı olarak efsaneler belirgin şahısların faaliyetiyle bağlantılı gerçek olayların anlatımını, halkın ekonomik ve kültürel kazanımlarını içerir” (Ergis, 1974: 233).

Bir başka tanımlama girişimi ise N. A. Alekseev, N. V. Emelyanov, V. T. Petrov’un birlikte hazırladıkları derleme çalışmasında yer alır. “Yakut folklorunun taşıyıcıları- anlatıcı- icracı- efsane ve mitleri genel bir adlandırma olan **kepseen** kelimesiyle (kessel, sehen) adlandırmışlardır. Eğer masal uydurma olarak düşünülürse o zaman efsane ve mitler gerçek olarak düşünülmelidir. Bir Yakut ata sözü şöyle der: *kepseen (sehen) ebileeh, olonho omunnaah, ıria dorgoonnoo-* (hikâye (efsane) katkılı, olonho abartılı, şarkı ahenklidir). Halk bilgeliği folklor türleri arasındaki ayrımı böyle karakterize eder” (N. A. Alekseev, N. V. Emelyanov, V. T. Petrov, 1995: 11).

Verilen ata sözü yazarların da haklı olarak belirttiği gibi halk bilgeliğinin güzel bir örneğidir. Fakat tanımlama bazı soru işaretleri içermektedir. Yukarıda verilen tanımlamaya göre **kepseen** terimi sadece efsaneyi değil aynı zamanda hikâye ve miti tanımlamak için de kullanılmaktadır. G. U. Ergis tarafından yapılan tanımlamada da benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu tanımlama çalışmalarından Sahalarda efsane terimini karşılayan tek bir kelimenin bulunmadığı anlaşılabilir.

Araştırmacı Yuriy Vasiliev (Cargıstay) tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu yayınları arasında yer alan **Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük**’te efsanenin karşılığı “nomox, legenda”, efsanevi kelimesinin karşılığı ise “nomoxo kiirbit, legendarnay” şeklinde verilmiş (Yuriy Vasiliev (Cargıstay),1995: 77). Yazar aynı sözlükte hikâye kelimesinin karşılığı olarak “kepseen” kelimesini

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

vermiştir (Yuriy Vasiliev, 1995: 115). Yuriy Vasiliev tarafından efsane kelimesinin karşılığı olarak verilen “legenda” ve onun sıfat şekli “legendarnay” Rusça’dan alıntıdır. Fakat Yuriy Vasiliev dışında hiçbir araştırmacıda “nomox” kelimesinin efsane karşılığı olarak verildiği görülmektedir.

E. Pekarskiy’in sözlüğünde bu konuda şu açıklamalar yer almaktadır: “**Kepseġn** [kepseġ +eġn’den] rivayet, hikâye, masal, fıkra (krş. **Kepsel sesen**); efsane, rivayet, destan- “**Kepseġn** hakiki **olongho**’lardan kısalığı, yaşanan devre çok yakın oluşu ve muhteviyatının bayağılığı ve nihayet dilinin sadeliği ile ayrılmaktadır”.....” (E. K. Pekarskiy, 1945: 478). Pekarskiy “kepsel sesen” maddesinde ise “**kepsel** [kepseġ +ġey’den] rivayet, hikâye, şaiya (krş. **Kepseġn**); nutuk...” (E. K. Pekarskiy, 1945: 478) açıklamasını yapmaktadır. E. Pekarskiy, “kepsel, kepsie” fiiline “birine bir şey söylemek, nakletmek; bir şeyi hikâye etmek, başkasının sözlerini nakletmek, hikâye etmek, ilan etmek, bir şey hususunda malumat vermek, ihbar etmek, bildirmek, izah etmek, ifade etmek...” (E. K. Pekarskiy, 1945: 478) anlamlarını vermektedir.

P. A. Sleptsov tarafından hazırlanan **Yakutsko-russkiy slovar**’da da E. Pekarskiy’e yakın bilgiler yer almaktadır. P. A. Sleptsov “kepsel” kelimesini “1) hikâye, anlatma; **bilirgi kepsel** eski anlatma; 2) söylenti, rivayet...” (Sleptsov, 1972: 220) olarak açıklamakta, “nomox” maddesini ise şu şekilde vermektedir: “**nomox:nomox buolbut olox** efsaneleşmiş hayat; **ös nomogo buolbut** o dile düştü; **nomox ġın=** (veya **ongohun=**) birini sürekli bir konuşma konusu yapmak”(Sleptsov, 1972: 254). Bu açıklamaya göre “nomox” kelimesinin tek başına efsaneyi karşılamadığı anlaşılmaktadır

Yukarıda verdiğimiz sözlük açıklamalarından hareketle Saha Türklerinde “kepsen”, “kepsel” ve “sehen” kelimelerinin efsaneyi karşılamaya yönelik kelimeler olduğunu söyleyebiliriz. Tek bir kavramı karşılamak için birden çok kelime kullanılmasının bir nedeni de türlerin birbirinin içine geçmiş olması olabilir. Çünkü Saha Türklerinde her efsane aynı zamanda geçmişin bir hikâyesidir.

Efsanelerin tarihi, geçmişi yansıtmaya özelliğini İ. S. Gurviç şu cümlelerle dile getirmektedir. “Onlar sadece edebi bir anıt değil, aynı zamanda Lena ve Yenisey arasındaki eski halkın etnik aitliğini gün ışığına çıkaran çok az kaynaktan biridir. Kahramanlık hikâyelerinin [yazar efsane kelimesiyle kahramanlık hikâyesini aynı anlamda kullanmaktadır] karşılaştırmalı incelemesi (Kuzeyli) Yakutların ve onların komşuları olan Tunguz [Evenk] ve Ngasanların sadece bu folklor eserlerinin bölgesini belirlemeye değil, aynı zamanda onlardaki gerçek olayların yansımalarını açıklamak ve bu efsanelerin oluşma dönemini ve tarihi katmanlarını belirtmeye yardımcı olacaktır...” (Gurviç, 1977: 150- 151).

G. U. Ergis ise efsanelerin daha önemli olduğunu vurgulayarak “... onlar sadece öğretici anlama sahip olmakla kalmaz, önemli bir pratik soruna da cevap verirler. Kendi kökeninin, ataerkil koşullarda diğer insanlarla akrabalık ilişkilerinin anlamı, kendi hak ve sorumluluklarının tespiti, kendi akrabaları ve kabile insanları arasındaki normların gözlemlenmesi önemine de sahiptir.” (Ergis, 1960: 15) demektedir.

Saha folklorunda tek bir şahsı temel alan efsanelerin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. “Bazen kendi aralarında bağlantılı olaylar veya aynı kişinin eylemleri bir temel kahramanın adıyla birleşmiş çeşitli konulara sahip pek çok efsane anlatılmaktadır. Zaman içinde bazı efsaneler, kahramanın biyografisini içeren efsane serisine dönüşmüşlerdir. Böyle bir seri efsaneler dairesi olarak adlandırılabilir. Efsaneler dairesi halkın hayatındaki önemli olaylar ve tarihi kişiliklerin adları çevresinde oluşmaktadır. Mesela XVI. yüzyıl sonu- XVII. yüzyıl başında Sahaların kabileler arası çatışmalarıyla ilgili efsanelerin merkezi figürü olan Kangalasların savaşçı kabile başkanı Tıgın’la ilgili daire böyle oluşmuştur” (Ergis, 1960: 14).

Araştırmacıların tarihi açıdan bu kadar önemli saydıkları efsanelerin anlatıcıları kimlerdir sorusunu cevaplayacak az miktarda da olsa malzeme bulunmaktadır. İlk çalışmalardan itibaren bütün derleyiciler, derleme yaptıkları kaynağı belirtmişlerdir. Fakat bu tür bilgiler birkaç cümleden ibarettir. Genel yaklaşım derlemenin kimden yapıldığını ve onun yaşı, yaşadığı yeri, çok az örnekte ise mesleki

durumunu göstermekten ibarettir. Bu bilgilerden elde edilen sonuçlar, genelde kaydın erkeklerden yapıldığı ve bu kişilerin orta yaş grubu içinde olduklarını göstermektedir. Pek çok anlatıcı günümüzde ve derlemenin yapıldığı günlerde kolhoz işçisi olarak gösterilmiştir. Anlatıcıların eğitim durumuyla ilgili doyurucu bilgiler olmamasına karşın onların yüksek eğitim almadıkları düşünülebilir. Çünkü anlatımdaki arkaik elementlerden dolayı anlatıcıların dili ve geçmişi çok iyi bilen kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

G. U. Ergis “Tarihi efsanelerin taşıyıcıları genellikle iyi bir hafızaya sahip ve zengin ilgi alanları olan orta yaşta insanlardır. İyi anlatıcılar dinleyicilerden büyük bir saygı görür. Diğer anlatıcılar onlardan efsaneleri alır. Efsane bilenlerin çoğunluğu basit hayvancı ve avcı ortamından çıkmıştır” (Ergis, 1960: 15) diyerek bu konuda ayrıntılı bilgi vermeye çalışmıştır. Aynı araştırmacı iyi anlatıcıların aktarımıyla efsanenin genellikle sakin bir tonla başladığını, fakat zamanla duygusal bir tona geçtiğini, diyalogların ise anlatımı canlandırdığını ifade etmekte, (Ergis, 1960: 15) bu ise destan anlatım tekniğiyle paralellik arz etmektedir.

Elbette efsanelerin destanla benzeştiği yönler sadece anlatım tekniğiyle sınırlı değildir. Destanlar gibi, efsanelerde de pek çok mitolojik motifle karşılaşmaktadır. Sıkça anılan ilah adları, halkın zor zamanlarında baş vurduğu koruyucu, iyi ilahlar ve aracı rolü oynayan şamanlar efsanelerdeki temel motifleri oluşturmaktadır.

Özellikle ilk atalarla ilgili efsanelerde mitolojik motiflerin çokluğu dikkat çekicidir. Efsanelerinin derleyicileri bu dönemi genelde uzak geçmiş olarak tanımlamaktadırlar. “Ayrıntılarının artık unutulmaya başladığı uzak geçmişin önemli olaylarıyla ilgili efsanelerde uydurma biraz daha özgür olmuştur. Unutulmuş ayrıntılar yerine halk, bu olay için ona uygun gelen detaylar koymuş, genellikle bazı epizod ve olayları mitolojik motiflerle açıklamıştır. Böylece sürekli olarak anlatım efsanevi bir karakter kazanmış, geçmişin insanları efsanevi tipler olarak yaratılmıştır” (Ergis, 1960: 16). G. U. Ergis’in de belirttiği gibi ilk ata olarak kabul edilen Elley’le ilgili efsanelerde çok daha fazla mitolojik motif yer almaktadır.

Saha efsanelerinde mitolojik motiflerin yanı sıra dikkat çeken bir başka nokta da abartıya sıkça baş vurulmasıdır. Fakat Saha efsanelerinde kullanılan abartı daha çok kahramanı tanımlamaya yöneliktir. Dinleyiciler büyük başarıları sıradan bir insana, kahramana ait göremezler. Bu nedenle efsanede kahraman her zaman sıradan insanlardan ayrılan özellikleriyle tanımlanır. “Efsanelerde kahramanın gücü ve boyu abartılmakta, onun silahı ve atı devasa gösterilmektedir. Mesela Kangalas efsanelerinde Tığın, Kazakların kurşunlarından sinekten kurtulur gibi şapkasını sallar, pehlivan Bert Hara da balık ağının sapı olarak birkaç ayak uzunluğundaki bir kütüğü kullanır” (Ergis, 1960: 17).

Özellikle Tığın ve onun çocuklarını katletmesiyle ilgili efsanelerde abartının çok daha zenginleştirildiği görülmektedir. Bu da Tığın’a ait gösterilen büyük başarıları ve onun çocuklarından korkmasının nedenini haklı göstermek isteği olabilir.

Saha efsanelerinde abartı dışında anlatım tekniği olarak stereotipler de kullanılmaktadır. Stereotiplere tipik bir örnek, Tığın’ın düşmanından korktuğu durumlarda her zaman aynı kaçış yöntemini kullanmasıdır. Kahramanın gücüyle ilgili efsanelerde kahramanın çocuklukta kullandığı yayın düşmanları tarafından gerilememesi, kahramanın gücünü anlatmakta kullanılan bir stereotiptir.

Çok sık kullanılan bir başka stereotip de kahramanın yaşlı babasının düşmanlarının yanında ocağın düşen kor halindeki kütükten etkilenmemesidir. Buradaki temel mantık kahramanın babasının bile bu kadar acıya dayanıklı olduğunun gösterilmesidir. G. U. Ergis ise bunun nedenini “... savaşa giremeyecek olan yaşlı savaşçılar, onların çıplak vücuduna düşen sıcak kütükleri farketmedikleri görünümü vererek kendi düşmanlarını korkutmaktadır.” (Ergis, 1960: 17) şeklinde açıklamaktadır.

Saha efsanelerinin zaman içinde daha sistemli araştırılması farklı sorulara da cevap verilmesini sağlayacaktır. İ. S. Gurviç Kuzeyli Sahalara ayırdığı çalışmasında “Tunguz tarihi efsanelerini alan

Kuzeyli Yakutlar onları işlediler. Bazı motifler geliştirdi. Doğal olarak bu hikâyeler şimdi onların kendi hikâyeleri olarak görülmektedir” (Gurviç, 169) demektedir. Bu topraklara daha sonra geldiği düşünülen Sahaların Sibirya'nın yerli halklarının kültüründen de etkilenmiş ve onu işlemiş olmaları gelişimin doğal sonuçlarından biri olarak görülmelidir.

Efsanelerin diğer anlatı türlerinden çok uzak olduğu düşünülmemektedir. Bu durum, elbette Saha Türkleri için de söz konusudur. Efsanede anlatılan bir konu veya kişi çevresinde gelişen olaylar diğer anlatı türlerinin de malzemesi olmaktadır. Sahalarda Elley'le ilgili efsanelerin yanı sıra baş kahramanının Elley olduğu destan da bulunmaktadır. Bazen bir konu hem efsane hem destan hem de masal içinde işlenebilmektedir. Saha efsanelerinde garip bir yaratık olarak gösterilen Suçunaa aynı zamanda pek çok masalın da baş kahramanı olmuştur. Bu yaratıkla ilgili anlatımlar ister efsane ister masal olsun sadece Sahalarda değil onlarla aynı coğrafyayı paylaşan diğer halklarda da anlatılmaktadır. “Olenek ve Anabar havzalarında yaygın olan Suçunaa'yla (Çuçuna) ilgili masallar Evenklerin zıplayarak yol alan, tek ayaklı yamyamlar Çulugırlarla ilgili masallarına yakındır...” (Gurviç, 178).

Efsanelerin aynı zamanda soy incelemelerine de kaynak olduğunu vurgulayan Ergis “Yakut efsane ve şecerelerinin doğruluğu onların arşiv kaynaklarıyla karşılaştırılması sayesinde doğrulanmaktadır. XVII. yüzyıl ortalarından başlayarak Yakut efsane ve şecereleri sıklıkla arşiv verileriyle, Kazak jurnalleriyle, yasak [vergi] ödeyenlerin listeleriyle, nüfus kaydı bilgileri ve masallarla uyuşmaktadır” (Ergis, 1974: 235) demektedir.

Saha Türk efsanelerinin sınıflandırma çalışmalarından bahsederken ilk planda S. N. Ksenofontov'un iki çalışması dikkat çekmektedir. Bunlar konu üzerine yapılmış ilk çalışmalardır. Bu iki çalışmanın yayınladığı tarihte bütün dünyada efsaneleri sınıflandırma çalışmalarının yeni başlamış olması, belirli bir metodolojinin olmaması göz önüne alınırsa onların tarihi önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Üzerinde duracağımız ilk çalışma, G. V. Ksenofontov'un (1888- 1938) Elleyada adlı dev çalışmasıdır. Bu çalışma akademisyen A. P. Okladnikov'un redaksiyonuyla 1977 yılında yayımlanmıştır. Fakat Ksenofontov'un çalışması o daha ölmeden önce, yani 1930'lu yıllarda yayına hazır. Uzun yıllar arşivlerde kaybolan bu çalışma, 1965 yılında P. E. Efremov tarafından Devlet Anti Dini Yayıncılık arşivinde bulunmuş ve 1977 yılında yayınlanabilmiştir (Ksenofontov, 1977). Bu çalışmadaki efsaneler G. V. Ksenofontov tarafından 1921- 1926 yılları arasında Sahaların yaşadıkları çeşitli bölgelere yapılan bilimsel araştırma gezilerinde kaydedilmiş materyallerden oluşmaktadır. Çalışmada on beş bölüm verilmiştir. Efsanelere verilen numara sırasından çalışmada 269 efsane olduğu görülmektedir. Gerçekte sayı bu kadar kalabalık değildir. Örneğin çalışmada 3 numaralı efsane “Elley'in Babası Tataar- Tayma”, 4 numaralı efsane “Er- Sogotoh- Elley'in Kaçışı”, 6 numaralı efsane “Elley'in Getirdiği Yenilikler”, 10 numaralı efsane “Elley'in Evlenmesi” başlıklarını taşımaktadır. Gerçekte tek bir efsane epizodlar halinde verilmekte ve bu da sayıyı arttırmaktadır. Çünkü farklı zamanlarda yapılmış diğer kayıtlarda Elley'in evlenmesi farklı bir efsane olarak gösterilmemektedir.

Derleme niteliğindeki bu kitapta yer alan materyaller G. V. Ksenofontov tarafından diğer bir çalışmada da (Ksenofontov, 1937) birinci dereceli kaynak olarak kullanılmıştır. G. V. Ksenofontov'un bu derleme çalışmasını sınıflandırma çalışması olarak nitelememizin nedeni, efsanelerin derlendikleri uluslara göre tasnif edilmiş olmasıdır. Çalışmada yer alan efsaneler yazar tarafından Rusçaya çevrilmiştir. Orijinal metinlerle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Çalışmadaki sınıflandırma efsanelerin derlendiği on beş yerleşim bölgesine göre yapılmıştır.

G. V. Ksenofontov'un bu alandaki ikinci çalışması 1929 yılında İrkutsk'da yayımlanan, şaman efsanelerini içeren çalışmadır (Ksenofontov, 1929). Bu çalışmasının ikinci bölümü, yazarın 1921 yılı yazı ve 1924- 1925 yılları arasında Sahalardan derlediği şaman efsanelerinden oluşmaktadır. Bu çalışma, Saha Türklerindeki inançları ve şamanlarla ilgili efsaneleri toplayan ve belirgin bir sınıflandırma çalışması

olarak değerlendirilmesi gereken tek çalışmadır. Çalışmanın yayın tarihi de dikkate alınırsa eserin önemi bir kez daha artmaktadır.

G. U. Ergis tarafından hazırlanan ve A. A. Popov'un redaksiyonunu yürüttüğü diğer bir çalışma 1960 yılında yayınlanmıştır. Pek çok efsanenin yer aldığı bu eserin girişinde Ergis, Saha efsanelerini on grupta değerlendirmeyi ve sınıflandırmayı gerekli görmüştür. Dönemin ideolojisini yansıtan sınıflandırma sistemi şu şekildedir:

“Yakutların Atalarının Güneyden Lena'ya Göçü; Yakut Olmayan Kabileler; Merkezi Bölge Yakutlarının Ataları ve Kabile ve Boylar Arası Çatışmalar; Yakutların Vilyuy Nehri Civarına Yerleşmesi; Rusların Yakutistan'a Gelişi; Yakutların Kuzey ve Diğer Bölgelere Yerleşmesi; Halktan İnsanlar; Halkı Sömürenler; Yakutların İnançları; Tarım. Tarımın Yaygınlaşması” (G. U. Ergis, 1960).

Bu çalışmadaki sınıflandırma “tematik içeriğe” göre yapılmıştır. Birinci bölüm olan “Yakut Atalarının Güneyden Lena'ya Göçü” konulu efsaneler, temelde Sahaların ilk atalarıyla ilgili efsaneler olarak da adlandırılabilir. Bu efsanelerde ilk ata olarak kabul edilen Elley, Omogoy ve Uлуу- Horо'yla ilgili anlatımlar yer almaktadır. G. U. Ergis'e göre “.... Omogoy, Elley ve Uлуу- Horо'yla ilgili efsanelerin temel amacı, geniş toprakları yurt edinmiş bütün Yakutların ortak atalardan gelmiş tek bir halk olduğunu göstermektir” (Ergis, 1960: 18).

Çalışmadaki ikinci bölüm olan “Yakut Olmayan Kabileler”de Ergis şimdi Saha Cumhuriyeti topraklarında var olmayan halkların yanı sıra hala Sahalarla birlikte ortak bir hayatı paylaşan halkların efsanelerdeki yansımaları gözler önüne sermektedir.

Ergis'in çalışmasında yer alan diğer alt grup “Merkezi Bölge Yakutlarının Ataları ve Kabile ve Boylar Arası Çatışmalar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Saha boyları arasında süren kanlı çatışmalarla ilgili efsanelere yer verilmiştir. Yazar “Kabileler arası çatışmaların ana bölümünün XVII. yüzyıla rastladığını....” ve bu dönemin “.... Yakutlar arasında kırgıs yuete adını aldığını, bunun ‘savaş çağı’ veya ‘savaş ve katliam çağı’ olarak tanımlanabileceğini” (Ergis, 1960: 24) belirtmektedir. Bu bölümde verilen efsaneler, kırgıs (veya Kırgız) dönemini en iyi yansıtan örneklerdir. Örneğin efsanelerde sıkça karşımıza çıkan Tıgın'ın öz çocuklarını öldürmesi veya öldürtmesi bu dönemin tipik bir yansımasıdır.

“Yakutların Vilyuy Nehri Civarına yerleşmesi” adını taşıyan dördüncü bölümde Vilyuy bölgesini Sahaların yurt edinmesiyle ilgili efsaneler yer almıştır. Efsanelerde “Üs Vilyuy” (Üç Vilyuy) olarak adlandırılan bölgenin gerçekte nehre değil, bu nehrin halkına (Vilyuy halkının üç bölümü) verildiği anlaşılmaktadır. Ergis “XVII. yüzyılda Kazakların yasak (vergi, haraç) toplamak için üç kışlık- Üst Vilyuy, Orta Vilyuy ve Alt Vilyuy- kurmuşlardır” (Ergis, 1960: 27) diyerek burada aslında yönetim olarak bölünmenin olduğunu belirtmektedir.

Efsaneler, Sahaların Vilyuy'a gelmesinin bir nedeni olarak da o dönemde yasağın çok artması ve Saha halkının Çarlık Rusya'sından gelen bu baskıyı karşılamak için yeni av alanlarına yönelmelerini göstermektedir. “... Vilyuy'a yerleşmenin daha önemli nedenleri de vardı. Bu bölge, kürk hayvanlarının bolluğuyla ilgi çekmektedir. Vilyuy kırlarında çeşitli türde av hayvanları ve zengin balık rezervli pek çok göl vardır. Sonuç olarak hayvanların otlatılması için de uygun pek çok çayır bulunur. Ekonomik koşullar Yakutların Vilyuy havzasına göç etmesinin temel nedeni olmuştur”(Ergis, 28).

“Rusların Yakutistan'a Gelişi” ile ilgili efsanelerin yer aldığı bölümde ise Sahaların Rusların gelişiyle birlikte gündelik hayatlarında karşılaştığı yenilikler anlatılmaktadır. Rusların bölgeye gelişi Sahaların farklı bir kültürle karşılaşmasının yanı sıra o zamana dek içinde buldukları sosyo- ekonomik koşulların bütünüyle değişmesine neden olmuştur. Bu ise yüzyıllar içinde oluşabilecek değişimi hızlandırmıştır. G. U. Ergis bu bölümde yer alan efsanelerin konu iskeletini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Günün birinde Yakutlar Lena’da nehir akıntısıyla gelen yongalar görürler. Onlar nehre yeni insanların geldiğine karar verirler. Bir süre sonra Tıgın’ın evine iki yabancı (Rus) gelir. Onlar yabancı bir dilde konuşurlar ve dış görünüş olarak Yakutlardan farklıdırlar. Tıgın onları kendine işçi yapar. Onlar iyi huylu ve çalışkandırlar. Üç yıl sonra da yabancılar kaybolur”(Ergis, 1960: 31). Saha efsanelerinin ana kahramanlarından biri olan Tıgın hem Kırgıs dönemi hem de Ruslarla ilk karşılaşan insanlardan biri olarak efsanelere girmiştir.

Altıncı bölüm olan “Yakutların Kuzeye ve Diğer Bölgelere Yerleşmesi”nde ise yine yasağın artışına bağlı bir göç olgusu işlenmektedir. Ergis bu bölümde yer alan efsanelere şu şekilde bir açıklama getirmektedir. “Yasağın her gün artışı merkezi bölgelerdeki samurun yok oluşuna neden olmuş. Avcılar daha uzak bölgelere gitmek zorunda kalmış, bu bölgelerden onların bazıları dönmemiş, oraya yerleşmişlerdir. Diğerleri yasak toplayıcılarla girdikleri silahlı (Ergis, 1960: 33) çatışmalardan sonra cezalandırılmaktan korkarak kuzeye kaçmışlardır”.

“VII. Halktan İnsanlar”da belirli üstünlükleri ve yetenekleriyle ünlenmiş kişiler çevresinde oluşan efsaneler verilmektedir. Ayrıca bu bölümde zenginlerin boyunduruğuna karşı çıkan kahramanlar da yer alır, fakat artık kahramanlar hem Saha hem de Rus adlarını birlikte taşımaktadırlar. İlk bölümlerdeki Saha adlarının yanına Rus adları da konulmuştur. Yani artık bu bir geçiş dönemidir. Bu dönemden sonraki olayları anlatan efsaneler Rus adı almış Sahalarla doludur. Bu bölümde yer alan efsanelerde ünlü bir isyancı olan Vasiliy Federoviç Mançaarı’nın adı dikkat çekmektedir.

“VIII. Halkı Sömürenler” de toyon ve baay adı verilen zenginlerin sömürüsü anlatılmaktadır. Ergis bu gruptaki efsanelerin 1700’lü yıllara denk düştüğünü belirtmektedir. Burada çarlığın kendi iktidarını güçlendirmek için kabile başkanlarını desteklemesi ve bunun sonucunda da Sahalar arasından çıkmış toyon ve baayların halka zulümleri artmıştır.

“Tarım. Tarımın Yaygınlaşması” bölümünde verilen efsaneler son döneme aittir. Çünkü bu dönem, Sahalar arasında yerleşik düzene geçişin ve tarımın günlük hayatta önem kazandığı bir dönemdir.

“Yakutların İnançları” adını taşıyan son bölümde Yakutlar arasında yaygın olan şamanlık ve doğa üstü güçlerle ilgili efsaneler yer almaktadır. Bu efsaneler arasında üör’le ilgili efsaneler özellikle ilginç birer veri niteliğindedir. Sahalarda kendini öldürerek veya cebri bir şekilde ölen şaman veya sıradan insanların ruhlarının üör’e (kötü ruha) dönüştüğü inancının yaygınlığını görmek mümkündür.

Gerçekte G. U. Ergis’in efsaneleri on grupta sınıflandırmasının temel amacı, efsaneleri tarihi bir kaynak olarak yorumlama fikridir. Özellikle sınıflandırmadaki 1., 2., 3., 4., 5., 6. ve 10. bölümler bunun en belirgin delilidir. Bu bölümlerde yer alan efsaneler Saha tarihinin oluşturulmasına doğrudan kaynak oluşturacak niteliktedir.

Yalnız “Halkı Sömürenler” bölümünün günün siyasi taleplerine cevap verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü önceki gruplarda da yer alan efsanelerde olumlu ve olumsuz tipler yan yana yer almaktadır.

Ergis’in sınıflandırma sisteminin temelinde yatan, onun efsaneleri tarihi birer belge olarak kullanma isteğidir. Fakat araştırmacı bunun da bir süzgeçten geçirilerek olabileceğini belirtmektedir. Ergis’in bu çalışması, kendi köklerini araştıran bir bilim adamı tarafından yapılmış ilk sistematik sınıflandırma denemesidir. Kendi içinde bazı eksiklikler içerse de çalışmanın ilk olması onu eşsiz kılmaktadır.

Son olarak vereceğimiz çalışma, önceki üç eserden çok sonra yapılmıştır. Çalışmanın yayın tarihi 1995’tir. Çalışma üç yazarın yıllar süren çalışmaları sonucunda oluşmuştur (N. A. Alekseev, N. V. Emelyanov, V. T. Petrov, 1995). Kitap, iki ana bölüm halindedir. Birinci bölüm, Sahaların ilk atalarıyla ilgili efsanelerden oluşmaktadır. Bu bölüm içinde üç alt bölüm yer almaktadır. Bunlar sırasıyla: 1.

Sahaların Atalarıyla İlgili Efsaneler; 2. Kabile Başkanlarıyla İlgili efsaneler; 3. Vasili Mançaarı'yla ilgili Efsaneler.

Bu birinci bölümde toplam yirmi üç efsane yer almıştır. Kitabın ikinci bölümü ise “Mifi i Legendı” (Mitler ve Efsaneler) başlığını taşımakta ve otuz altı metin verilmektedir. Çalışmanın bütününde verilen metinlerin Saha Türkçesinin yanı sıra Rusça çevirileri de bulunmaktadır. Çalışmada sayıca az metin yer alması sınıflandırma çalışmasını kolaylaştırmıştır. Araştırmacılar Sahaların ilk atalarıyla ilgili efsaneler adı altında Omogoy Baay, Elley Bootur, Tataar Tayma ve efsanevi toyon Tıgın'la ilgili efsaneleri vermektedirler. Bu sınıflandırma yaklaşımı genel kabul gören bir yaklaşımdır. Çünkü Omogoy Baay, Elley Bootur ve efsanelere Elley'in babası olarak giren Tataar Tayma, bütün araştırmacılar tarafından Saha Türklerinin ilk ataları olarak görülmüştür. Fakat burada verilen Tıgın'ın ilk atalardan daha çok Sahaların bir halk olma sürecine büyük katkıda bulunan atalardan biri olarak görülmesi gerekir.

Kabile başkanlarıyla ilgili efsaneler başlığı altında Sımağı Baay, Yuyut Baay, Bert Hara, Batas Möndükeen, Çorbogor Batır, Taas Ullungah gibi efsanelere geçmiş tarihi kişilikler verilmiştir. Fakat bu bölümde yine Tıgın'la ilgili efsanelerin yer alması ilginçtir.

Çarlık Rusya'sında yabancı bilim adamları, sürgünler ve misyonerler tarafından başlatılan Saha efsanelerini derleme çalışmaları günümüzde bölge insanı arasından çıkmış bilim adamları tarafından sürdürülmektedir.

Burada önemli olan çalışmanın kimin tarafından yapıldığından daha çok eldeki kaynağa ne kadar objektif yaklaşıldığıdır. Misyonerler tarafından yapılan çalışmaların altında yatan bütün bir topluma Hristiyanlığı sevdirmekse bir dönemde yapılan çalışmalarda toplumdaki sınıf yapısı vurgulanmaya çalışılmıştır. Pek çok kez çalışmasına baş vurduğumuz Ergis “Tarihi olaylara katkı yapan halktan insanları ve onları sömürenleri gösteren efsaneler emekçilerin sınıf bilincinin açıklanmasına ve ufuklarının genişlemesine yardımcı olmuştur” (Ergis,1960: 16) diyerek efsanelere siyasi bir anlam vermeye çalışmaktadır. Gerek Ergis gerekse diğer bilim adamlarının dönemlerindeki politik yaklaşımların dışında kalamayacak olması anlayışla karşılanmalıdır.

Günümüzde yapılacak objektif çalışmalarla Saha efsanelerinin sınıflandırılmasına daha önemli katkıların yapılabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- 📖 Alekseev, N. A., Emelyanov, N. V., Petrov, V. T., *Predaniya, legendı i mifi saha (yakutov)*, Novosibirsk, Nauka, Sibirskaia izdatelskaya firma RAN, 1995.
- 📖 Ergis, G. U., *İstoriçeskie predaniya i rasskazı yakutov*, Moskova- Leningrad 1960.
- 📖 Ergis, G. U., *Oçerki po yakutskomu folkloru*, Moskova, 1974.
- 📖 Gurviç, İ. S., *Kultura severnih yakutov- olenevedov*, Moskova 1977.
- 📖 Ksenofontov, G. V., *Elleyada (Materialı po mifologii i legendarnoy istorii yakutov)*, Nauka, Moskova 1977.
- 📖 Ksenofontov, G. V., *Hrestes. Şamanizm i hristianstvo*, İrkutsk, 1929.
- 📖 Ksenofontov, G. V., *Uraanghay- Sahalar. Oçerki po drevney istorii yakutov*, İrkutsk, 1937.
- 📖 Pekarskiy, E. K., *Yakut Dili sözlüğü*, C. I (A- M), İstanbul, Ebuzziya Matbaası, 1945.
- 📖 Sleptsov, P. A., *Yakutsko- russkiy slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1972, s. 220.
- 📖 Yuriy Vasiliev (Cargıstay), *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.